

ЕТИКЕТНІ МОВЛЕННЄВІ СТЕРЕОТИПИ ЯК МАРКЕРИ КАТЕГОРІЇ ІНТЕРДИСКУРСИВНОСТІ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Дослідження інтердискурсивності, як однієї із категорій дискурсу, останнім часом усе частіше привертає увагу як зарубіжних [3, 5, 6, 13, 14], так і вітчизняних дослідників [1, 2, 4, 9, 10, 11]. **Актуальність** й навіть необхідність вивчення цього явища у світлі сучасної лінгвістичної парадигми зумовлена потребою у з'ясуванні його комунікативних особливостей. Специфіка науково-академічного дискурсу дозволяє розглядати його як органічну сферу реалізації інтердискурсивної та інтертекстуальної взаємодії. Як особливий тип комунікативної діяльності, що реалізується в інституційній сфері й здійснюється з метою вираження, передачі та отримання нових наукових знань, науково-академічний дискурс спирається на попередні знання та культурну пам'ять комунікантів і тим самим передбачає тісну взаємодію з уже існуючими дискурсами.

Головна **мета** цієї розвідки – розглянути етикетні мовленнєві стереотипи як прояви інтердискурсивності у сучасному науково-академічному дискурсі, який виступає **об'єктом** дослідження. **Предмет вивчення** становлять функціональні особливості етикетних стереотипів як маркерів категорії інтердискурсивності. Для **аналізу** було обрано транскрибовані тексти лекцій, семінарів, колоквиумів Мічиганського корпусу текстів науково-академічного мовлення (*MICASE – Michigan Corpus of Academic Spoken English*).

Витоки теорії інтердискурсивності сягають праць представників французької школи дискурсивного аналізу [3]. Один із засновників цієї школи М.Фуко під дискурсом розумів множинність висловлень, які належать до певної “дискурсивної формації”, тобто дискурс – це мовне вираження певної соціальної практики, яка упорядкована та систематизована особливим використанням мови, зумовленим певною ментальністю, що ідеологічно укорінена та історично зумовлена. Для мовознавця одним із головних було питання про розмежування найбільш значних типів дискурсу, форм і жанрів, які протиставляють один одному наука, релігія, історія, філософія, література і т.д. Дослідник зазначав, що реконструювати історію думки можна тільки виходячи з певних сукупностей дискурсу шляхом визначення його взаємозв'язків з іншими дискурсами. Дискурсивність, таким чином, “занурюється” у контекст інтердискурсу та знаходить те, що М.Фуко називає “порядком дискурсу”, тобто свою конкретно-історичну форму [Ibid.].

Послідовники М.Фуко, взявши за основу його ідеї, ввели поняття “інтердискурс” на позначення у широкому смислі – зовнішніх щодо

дискурсивної практики позавербальних процесів, які, виступаючи як соціокультурний та мовний контекст дискурсивних актів, зумовлюють семантико-гештальтні характеристики – та у вузькому – дискурсивно-лінгвістичних явищ, які виступають щодо дискурсивної цілісності (послідовності) як зовнішні [6, 543].

У сучасній лінгвістиці різні підходи до розуміння інтердискурсивності ґрунтуються на різноманітних тлумаченнях самого терміну “дискурс”. Так, В.Є.Чернявська під дискурсом розуміє сукупність тематично співвіднесених текстів, тобто комплексний взаємозв’язок багатьох текстів (типів текстів), які функціонують у межах однієї комунікативної сфери [8, 14]. Інтердискурсивність, на її погляд, характеризує взаємодію між різними типами дискурсу, тобто інтеграцію, перехрещення різноманітних сфер людського знання і практики. Таким чином, розглядаються міжсистемні взаємодії сукупностей текстів, які представляють різноманітні тематичні сфери комунікації в культурі [9]. Якщо розуміти дискурс як текст у “дії” в сукупності з широким екстралінгвістичним контекстом, то у цьому випадку інтердискурсивність розглядається як існуючі у свідомості носія мови знання, пов’язані з конкретним передтекстом [1, 13].

Ми дотримуємось погляду М.Пеше, котрий вважав, що всякий дискурс, з огляду на те, що існує та функціонує в системі інших дискурсів – відображає у своєму “тілесному” складі, у репертуарі своїх, у тому числі можливих, висловлювань – багато інших дискурсів, і сліди цих відображень ми знаходимо у текстах [5, 267-268].

Слід зазначити, що дослідження феномену інтердискурсивності активізувало увагу мовознавців до проблеми співвідношення категорій “інтердискурсивність” та “інтертекстуальність”. Деякі дослідники розмежовують їх з огляду на об’єкт дослідження. Якщо об’єктом аналізу є текст, тоді слід говорити про інтертекстуальність, але якщо аналіз проводиться на рівні дискурсу – тоді мова йде про інтердискурсивність. [14]. О.А.Гордієвський вважає, що інтертекстуальність підпорядкована інтердискурсивності, так само як текст є складовою дискурсу [2, 11]. Слушне розмежування цих двох споріднених явищ запропонував Дж. Камбереліс, який визначав інтертекстуальність як гетерогенне утворення текстів за допомогою інших текстів або їхніх фрагментів, а інтердискурсивність – як гетерогенне поєднання елементів з різних видів дискурсів [13, 130]. Розмежовуючи поняття інтердискурсивності та інтертекстуальності, О.Ю.Мельникова спирається на тріаду інтерсуб’єктивність – інтердискурсивність – інтертекстуальність, згідно з якою інтерсуб’єктивність – це передумова інтердискурсивності, яка реалізується у феномені інтертекстуальності та залишає свій текст у інтертексті. Важливо відмітити різну онтологічну природу членів цієї тріади: інтерсуб’єктивність має психічну, ментальну природу, інтердискурсивність – подвійну ментально-мовну, тоді як інтертекстуальність виступає мовним явищем [4, 9]. І.С.Шевченко вважає, що інтердискурсивність є розвитком теорії інтертекстуальності у дискурсивній парадигмі, адже вона залучає до аналізу

надтекстових відношень – культурних кодів, ментальності, норм людської діяльності [12, 111]. Проявами інтердискурсивності є використання елементів наукового дискурсу (раціональної аргументації та ін.) в рекламному та художньому тощо.

Отже, інтердискурсивність – надтекстова, когнітивно-прагматична категорія, яка відображає не тільки й не стільки взаємодію текстів, скільки “взаємонакладання” різноманітних систем знань, культурних кодів та когнітивних стратегій. Обов’язковою передумовою і основним засобом актуалізації інтердискурсивних когнітивних взаємодій у свідомості адресата виступає інтертекстуальність як категорія міжтекстової взаємодії [12].

У контексті нашого дослідження інтердискурсивність визначаємо як взаємодію та взаємопроникнення елементів різних дискурсів задля створення і функціонування нового типу дискурсу. На особливу увагу заслуговує проблема форм прояву категорії інтердискурсивності у тексті й дискурсі. У зв’язку з цим цікавою видається класифікація маркерів інтердискурсивності, запропонована О.А.Гордієвським. На матеріалі німецьких та російських лекцій дослідник виділяє такі групи маркерів інтердискурсивності: елементи преконструкту, інтертекстуальні маркери (посилання, цитати, непряма мова, алюзії, іменні словосполучення зі значенням суб’єкта й об’єкта знання, колективні символи, іншомовні зв’язки, символічні зв’язки, системні запозичення), соціокультурні та історичні реалії [2, 11].

Нашу увагу привернули елементи преконструкту. Сам термін “преконструкт” був введений М.Пеше на основі праць Г.Фреге і О.Дюкро. Французький дослідник вказував на тісний зв’язок цього поняття з концепцією інтердискурсу. Не маючи нічого спільного з логічною інтерпретацією, синтаксичні структури, які допускають присутність визначених елементів, трактуються як сліди попередніх конструкцій, як комбінації мовних елементів, уже сформульовані у попередніх дискурсах [6, 549]. Таким чином, можна твердити, що елементи преконструкту беруть активну участь у створенні та функціонуванні нового дискурсу.

Розглядаючи етикетні мовленнєві стереотипи як стійкі, часто повторювані мовні одиниці, які вживаються з метою поліпшення комунікації, ми вважаємо, що їх можна віднести до елементів преконструкту, які маркують інтердискурсивність, зокрема у науково-академічному дискурсі.

Розглянемо приклад.

Today we're gonna be talking about stage-structured and size-structured models. Again, uh matrix models, following up on the topics we've uh, discussed earlier. Mostly we've been talking about, age-structured models or it's Leslie matrix models. Now we're going to talk about some variations on that theme. First we're gonna talk about a relatively simple, modification of an age-based or Leslie matrix model. For long-lived species, an aged-based Leslie matrix model can be very large (GPEL).

Початковий етап взаємодії комунікантів у науково-академічній сфері характеризується використанням етикетних мовленнєвих стереотипів, які

виступають своєрідним початком подання інформації та вказують на те, про що йтиметься надалі. При цьому не тільки визначається план заняття, але й встановлюється певний зв'язок із попередніми заняттями. Як засвідчує поданий приклад, викладач спочатку робить анонс лекції і водночас пригадує студентам те, що вони вже вивчили і знають. Для цього вживаються уже сформульовані раніше, готові до використання з певною метою мовні вирази, які час від часу повторюються. Таким чином, етикетні стереотипи, які організують комунікативну взаємодію викладача та студентів задля поліпшення спілкування у цілому, функціонально маркують інтердискурсивність у досліджуваному дискурсі. Підтвердженням цього є такий приклад:

So what can you conclude from this? Although it might not be apparent immediately to you, in fact these experiments show you that cancer cells vary in the frequency, with which they metastasize. Now how do we know that cell populations vary, that they're not all the same? Let's go back and think about this experiment again. What you're obviously doing is selecting each time, for those cells that successfully metastasize. If it was sheer luck, just a random fluke that they managed to do it, then the next time you injected those cells in the whole population shouldn't do any better at metastasizing, than the first population did, if it were sheer luck. But that's not what's happening each time it's getting better, because you are selecting, specifically for those cells that know how to metastasize (BCL).

Адресант використовує запитання типу гіпофори, які виступають засобами орієнтації на адресата. Зауважимо, що це не риторичні питання, які, як відомо, не вимагають відповіді. Етикетні стереотипи-питання, навпаки, потребують відповіді і тим самим відкривають перспективу подальшого викладу інформації. Гіпофори можуть бути засобами формулювання підтеми або введення нової інформації, а отже, сприяють розгортанню комунікації.

Стереотипні висловлювання типу *recall (that), note (that), notice (that), mind you, bear in mind (that), believe (that), it's worth noting, the most important ..., one of the most important ..., what is interesting/important ..., specifically, in essence, basically, in particular, particularly, especially, notably, moreover, furthermore, therefore* вживаються у науково-академічному дискурсі задля привертання уваги адресата, як, наприклад:

Bear in mind that the population dynamics people, believe that the importance of competition predation and so on comes from its effect on demographics (BFAG).

Основною метою використання наведених у прикладі етикетних стереотипів є виділення найбільш значущої інформації та пожвавлення уваги адресата.

Маркерами інтердискурсивності виступають і етикетні стереотипи заохочення адресата. Так, похвала – це висловлення позитивної оцінки адресанта щодо вчинків та поведінки співрозмовника. У науково-академічному дискурсі мовні засоби вираження похвали вживаються з метою схвалення або погодження з думкою адресата у приємній для нього формі, як-от:

Yeah, that's an interesting, that's an interesting point of view (IADS).

Частотність вживання таких мовних виразів закріплює за ними

комунікативно-прагматичне значення заохочення адресата і тому їх можна віднести до елементів прекоконструкту.

Зменшення впливу на адресата досягається за допомогою засобів пом'якшення категоричності висловлювань. Наприклад:

And the most commonly used definition was the biological species concept that's the one that's usually traditionally taught. And that just means that it's a group of individuals, so a species is a group of individuals that can mate together and produce offspring. So an interbreeding group of individuals. That's what a species is. Obviously, the two individuals from different species can't, mate together. Yeah at least by this definition (IBER).

Як бачимо, у цьому прикладі вжито цілу низку мовних засобів пом'якшення категоричності висловлювання, основна ціль яких – зменшення впливу на адресата. Стійкі та часто вживані висловлювання такого типу також належать до функціональних маркерів інтердискурсивності, які формують новий тип дискурсу.

Основу розуміння стереотипу в мовознавстві складають набутки різних гуманітарних дисциплін, адже у всіх цих науках стереотип постає як стійка та спрощена структура або уявлення про що-небудь. Звідси етикетні мовленнєві стереотипи можна визначити як стійкі та часто повторювані висловлювання, використання яких сприяє поліпшенню комунікації у науково-академічному дискурсі. Таким чином, такі дві характерні риси мовленнєвих стереотипів як стійкість та регулярна повторюваність дозволяє віднести ці одиниці мови до елементів прекоконструкту, які тісно пов'язані з теорією інтердискурсивності. Проаналізувавши функціональне навантаження етикетних мовленнєвих стереотипів, можна стверджувати, ці одиниці виступають маркерами інтердискурсивності, як дискурсотвірної категорії. Подальше вивчення інтердискурсивності у науково-академічному дискурсі дозволить з'ясувати динаміку вираження та передачі у ньому нових наукових знань.

Література

1. Архипов И. К. Полифония мира, текст и одиночество познающего сознания / И. К. Архипов // *Studia Linguistica*. Когнитивные и коммуникативные функции языка. – Вып. XIII. – СПб., 2004. – С. 7-18
2. Гордиевский А. А. Категория интердискурсивности в научно-дидактическом тексте (на материале лекций на русском и немецком языке): автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / А. А. Гордиевский. – Тюмень, 2006. – 19 с.
3. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса / [под ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – 416 с.
4. Мельникова О. А. Интердискурсивность как коммуникативный феномен : (на материале поздних альбомов PINK FLOYD) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / О. А. Мельникова. – Тверь, 2004. – 15 с.
5. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / М. Пешё // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – С. 267-268.

6. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс) / Патрик Серио // Семиотика: Антология / [сост. Ю. С. Степанов.] – М. : Академический проспект, Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.
7. Фуко М. Археология знания / М. Фуко – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
8. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : Сб. науч. статей. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2001. – С. 11 – 22.
9. Чернявская В. Е. Интертекстуальность и интердискурсивность / В. Е. Чернявская // Текст – Дискурс – Стилль. – СПб : Изд-во СПбГУЭФ, 2003. – С. 23-42.
10. Чернявская В. Е. Открытый текст и открытый дискурс: Интертекстуальность – дискурсивность – интердискурсивность / В. Е. Чернявская // Лингвистика текста и дискурсивный анализ: традиции и перспективы : сб. научн. статей / Отв. ред. В. Е. Чернявская. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – С. 7-26.
11. Шевченко І. С. Інтердискурсивність політичного дискурсу / І. С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 53-57.
12. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 105-117.
13. Kamberelis G. Genre as institutionally formed social practice / G. Kamberelis // Journal of Contemporary Legal Issues. – San Diego, 1995. – Vol.3. – P. 115 -171.
14. Marillaud P., Gautier R. L'intertextualité / P. Marillaud, R. Gautier // Actes du 24e Colloque d'ALBI LANGAGES ET SIGNIFICATIONS. – Toulouse-le Mirail: CALS/CPST, 2004. – С. 333-343.

Список джерел ілюстративного матеріалу

MICASE – Michigan Corpus of Academic Spoken English.
<http://quod.lib.umich.edu/m/micase/>
BCL – Biology of Cancer Lecture /2000/September 19
BFAG – Biology of Fishes Activity Group/1998/August 7
GPEL – Graduate Population Ecology Lecture/1999/January 28
IADS – Intro Anthropology Discussion Section/1999/March 9
IBER – Intro Biology Exam Review/2001/March 23

В статье рассматриваются этикетные речевые стереотипы в аспекте теории интердискурсивности. Интердискурсивность определяется как взаимодействие и взаимопроникновение элементов разных дискурсов с целью создания и функционирования нового типа дискурса. Особенное внимание уделяется разграничению двух смежных понятий: интердискурсивность и интертекстуальность. Результаты исследования свидетельствуют о том, что этикетные речевые стереотипы функционально маркируют интердискурсивность в научно-академическом дискурсе.

Ключевые слова: *этикетные речевые стереотипы, научно-академический дискурс, интердискурсивность, интертекстуальность.*

This paper addresses etiquette lexical bundles from the perspective of interdiscourse theory. Interdiscourse is viewed as the interaction of various discourses' elements for creating and functioning of a new type of discourse. Special attention is paid to differentiation between the two related notions: interdiscourse and intertextuality. The results of the study suggest that lexical bundles in question functionally signal interdiscourse in scientific-academic discourse.

Key words: *etiquette lexical bundles, scientific-academic discourse, interdiscourse, intertextuality.*